

EKA SWIYIMO SWO TIKA SWA IKHONOMI SARS YI ENGETELA XIKONGOMISO XA YONA XA VULANDZELELANAWU

Tshwane, 30 Nhlangua 2024 - Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) byi amukela Xitatimende xa Pholisi ya Mpimanyeto wa Nkarhi wa le Xikarhi (MTBPS) lexi andlariweke ePalamende namuntlha hi Holobywa wa Timali, Ttn Enoch Godongwana. Holobywa u pfuxetile mpimaniso wa mali ya tiko ya xibalo ya nete ya Mpimanyeto wa Nyenenyani 2024 ku sukela eka R1 863.0 billion ku ya eka R1 840.8 billion.

Ku sukela hi ti 30 Ndzati 2024, SARS yi hlengetile mali ya tiko ku nga endliwa misuso ya R1 070.4 billion, leswi tshoveleke mali ya tiko endzhaku ka misuso ya R846.2 billion na R224.3 billion eka tihakelo ta vuyiselo. Matirhelo ya mali ya tiko ya seketeriwile hi mihlengeto yo tiya ku suka eka xibalo xa Nkarhinyana xa CIT na VAT ya le hansi ka leyi a yi hleketeleriwile na tihakelo ta vuyiselo ta PIT. Leswi swi hungutiwile hi mihlengeto ya le hansi ka leyi a yi hleketeleriwile ku suka eka swibalo swa Khasitomo, PAYE, na Levhi ya Switshivelwa yo Angarhela. Tindhawu leti hundzuluxeriwe ehansi i:

- Mihundzuluxo ya miholo ya lembe leri nga hundza leyi ve ke ehansi eka leyi languteriweke leyi hunguteke mpimaniso wa bili ya muholo wutsongo ku suka eka Mpimanyeto wa 2024 wa 8.4% ku ya eka MTBPS ya 2024 ya 5.5%.
- Nkulo wo nonoka eka tiphurojeke ta xuma eka mfumo wo angarhela, tikhoporexini ta mfumo na sekithara ta phurayivhete na ku vumbiwa xuma ku nga si endliwa misuso leswi languteriweke ku ya ehansi ku suka eka Mpimanyeto wa 2024 wa 9.5% ku ya eka 5.2%.
- Mpfuxeto wo ya ehansi eka mbonako wa swixaviselavambe switsongo ku suka eka 5.2% ku ya eka MTBPS ya 2024 ya 3.5% ku katsa na Mitundzo yitsongo ku suka eka 6.0% ku ya eka 3.8%.
- Eka Mpimanyeto wa 2024 hi ehleketelerile nkulo wa 13.8% eka PAYE hi ku seketeriwa hi nkulo wa 8.4% eka bili ya muholo. Mihlengeto ya PAYE ya lembe-ku fikela-sweswi Ndzati 2024/25 yi fikile eka R340.0bn, ehansi ka PE hi R12.0bn (3.4%) na le henhla ku tlula lembe leri nga hundza hi R30.8bn (10.0%).

Nkayivelo eka mihlengeto ya mali ya tiko wu hungutiwile hi xiphemu hi mihlengeto ya matimba eka mihlengeto ya xibalo ya nkarhinyana ya CIT leyi hlengeteke R150.2 billion ehenhla ka langutelo wa R141.4 billion lowu tshoveleke nsalo wa R8.8 billion, ku ya ehenhla hi 2.7% kumbe R3.9 billion ku suka eka lembe leri nga hundza.

- **Levhi ya switshivelwa:** Nkhwanyano wa lembe-hi-lembe eka ntirhiso wa switshivelwa wu vi le mhakakulu eka lembeximali leri. Ntsengo wo khomeka wa 1 333 million wa tilitara ta switshivelwa swa le hansi wu tirhisiwile, lowu nga averiwa eka timhaka to kucetela to hambanahambana to fana na

mipimo ya le hansi ya ku tirhisiwa ka gezi hi ku siyerisana na xifi ku ya eka swihlovo swa eneji swa le tlhelo. Hunguto eka ntirhiso wa switshivelwa hi ku kongoma swi kuceteriwa hi Levhi ya Switshivelwa Endzhaku ka misuso. Leswi swi vonile nkhwanyano wa lembe hi lembe wa 3.9% leswi fikeleriseke eka nkayivelo wa R7.2bn.

- **Swibalo swa Nxaviselano:** Mitundzo yi languteriwile ku kula hi 1.9%. Hambiswiritano, lembe ku fikela sweswi mitundzo yi chikile hi 5.1%. Mikhuluko ya nxaviselano hinkwayo yi tlhele yi chika hi R39.2bn (-2.0%) loko ku fananisiwa na nkarhi lowu fanaka lembe leri nga hundza. Nchiko hinkwawo eka mitundzo wu vangiwile hi mikhuluko ya ntundzo wa le hansi wa michini ya swagezi na mimovha.
- **Mihlengeleto ya CIT ya Nkarhinyana ya R150.2bn**, yi rhekhodile nsalo wa R8.8 billion (6.2%) na nkulo wa lembe-hi-lembe wa R3.9 billion (2.7%), ngopfungopfu hi mhaka ya tisekithara ta Timali, Gezi na Vutumbuluxi. Mihlengeleto yi kulerile ehenhla ka mpimo wa Mpimanyeto wa 2024 wa -3.3% lowu lavekaka. Hambiswiritano, sekithara ya Migodi yi ya emahlweni yi hlangana na mitlhontlho ya nkoka hikwalaho ka mixavo ya swixavisiwa leyi cincaka hi ku olova leyi khumbaka Tisimbhi ta Ntlawa Pulatinamu, Malahla, na Nhumbu ya Nsimbhi. Ku tlakuka no chika ka mixavo swi khumba mbhindzulo wa tikhamphani leswi fikelerisaka eka ntshikelelo wo ya ehansi eka tihakelo ta nkarhinyana ta CIT. Sekithara yi tlhele yi hlangana na timhaka leti ya ka emahlweni na vutleketli, vufambisanhundzu, na mitlulandzilekani, leswi vangaka mihlwelo na mixavo ya mirhumelanhundzu ematikwenimambe leyi engeteriweke.
- Handle ko va ku hetisisiwile ± 1.3 million wa tikheyisi ta swikweleti to tala, kwalomuya ka 290% ku tlula lembe leri nga hundza, matshalatshala ya hina ya vlandzelelanawu bya xikweleti byi tshoverile mitlheriso ya le hansi lembe hi lembe hi R9.3 billion, leswi ringanaka na 23.6% ya nkhwanyano wa lembe-hi-lembe. SARS yi rhekhodile miengetelo ya nkoka lembe hi lembe eka malulamiso ma hakelo leyi yimisiweke eka xikweleti, swikombelo swa nyimiso wa tihakelo na humeso wa swikoxo swo hetelela. Vumbhoni bya ntikelo wa ku tikeriwa wu twiwe hi vahakelaxibalo, leswi khumbeke hi ndlela yo biha vuswikoti bya vona ku xixima swiboho swa vona swa xibalo.

Xikongomelo xa Qhinga ra SARS xi ta ya emahlweni xi kongomisa eka Vlandzelelanawu hi Ntsakelo, ku tiyisisa leswaku vahakelaxibalo na vaxavusi va na nhlamuselo na ntiyisiso mayelana na swiboho swa vona, kun'we na switirho

leswi faneleke ku fambisa vulandzelelanawu byo olova no kongoma. Hi ku tlhenthla, SARS yi ta sindzisa tihakelo ta xinawu na vulawuri swa nkoka eka vahakelaxibalo na vaxavisi lava tsandzekaka hi vomu ku fikelela swiboho swa vona.

Matshalatshala ya vulandzelelanawu ya ya emahlweni ya tshovela ku humelela eku tirhaneni na nkavulandzelelanawu eka swiphemu swo karhi na swihumelerisiwa swa xibalo. Ku fikela sweswi, vulandzelelanawu bya mali ya tiko byi hlengelletile R110.1 billion, lebyi kombisaka nkulo wa R8.1 billion (8.0%). SARS yi ta ya emahlweni yi tiyisisa matshalatshala mo hlayisa mbonako no sindzisa vulandzelelanawu, hi makungu yo vekisa ku ya emahlweni eka mapfhumba ya vulandzelelanawu ku pfala xivandla xa xibalo hi ku pakanisa swiphemu swo hambanahambana swa vahakelaxibalo.

Khomixinara wa SARS Ttn Edward Kieswetter u vurile leswaku "Eku fambiseni ka nkumo wa mpimaniso wa mali ya tiko ya xibalo wa 2024/25 wa R1 840.8 billion, SARS yi ta kongomisa mfambiso wa yona ku tlakusa vulandzelelanawu hi ntsakelo. Swa nkoka eka endlelo leri, i ku tiyisisa leswaku vahlanganisi va leteriwaka hi nawu ku hlengelela swibalo ematshan'wini ya SARS va yi hakela. Swa nkoka, SARS yi tiyimiserile ku tirhana na lava papalataka swiboho swa vona swa xinawu hi vomu na hi vurhena hi vuyimelo byo kanganyisa bya xiyimo xa vona xa ikhonomi xa ntiyiso. Lava kotisaka mukhuva lowu va na vuswikoti byo ringana. Vahakelaxibalo lava tsandzekaka ku hetisisa swiboho swa vona swa xinawu va veka ndzhwalo lowu nga aviwangiki eka vahakelaxibalo lava tshembekeke. Swibalo swi tlanga xiave xa nkoka eku sirheleleni ka lava sirhelekangiki no swiwaneka eka vaakitiko va hina. Eka xiyimo lexi, vulandzelelanawu hi ntsakelo i bya nkoka."

U yi le emahlweni: "SARS yi ta ya emahlweni yi tiyisa no dzikisa matshalatshala ma yona ma vulawuri lama nga kona. Hi ta ya emahlweni hi tirhisa sayense ya switiviwa na vutlhari lebyi nga riki bya ntumbuluko, ku hlayisa ndzinganiso exikarhi ka vukorhokeri ku ya eka vahakelaxibalo/vaxavisi, lokohiletlhelo ku fambisiwa mixungeto eka nkwama hi ku vhumbunula vahakelaxibalo lava nga tshembekangiki.

"SARS yi ta *rhumela sayense ya switiviwa swo tala na vutlhari lebyi nga riki bya ntiyiso (AI)* ku tlakusa xikongomelo eka tindhawu leti landzeleka ta nxungeto wa vulandzelelanawu:

- ***Ku anamisa tshaku ra xibalo hi ku tirhisa swihlovo swa switiviwa swa vandla ra vunharhu:*** Ndlandlamuxa switiviwa ku suka eka tisekithara ta ximfumo na leti nga riki ta ximfumo ku anamisa tshaku ra xibalo.

- ***Tirha ku tsarisa vahakelaxibalo na vaxavisi hinkwavo***, hi ku tirhisa ***modele wo bvumba***, lava faneleke ku va eka rhejisitara no tiyisisa leswaku va fayila mitiviso ya vona hi ku tshembeka no hakela swikweleti swa vona laha swi faneleke.
- ***Aka vuswikoti bya bvumbunulo wa byona*** hi ku tirhisa ***timodele ta vudyondzi bya muchini*** na Vutlhari lebyi nga riki bya Ntumbuluko (AI) ku antswisa vukorhokeri hi lakukulu no nyika vukorhokeri byo rhelela eka vahakelaxibalo lava tshembekeke. Leswi swi ta tlhela swi tirhisiwa ku bvumbunula vahakelaxibalo lava nga tshembekangiki, ku antswisa nondzo wa swikweleti lokohiletlhelo ku ndlandlamuxiwa tshaku ra xibalo no tirhana na mpapalato wa xibalo.
- ***Sindzisa milawu ya nxaviselano ehenhla ka ikhonomi leyi nga riki enawini (Khasitomo na Ekisayizi)***: Ku tiyisa switirho ku bvumba no sivela migingiriko leyi nga riki enawini, ku katsa na leyi xakelanaka na fole, switshivelwa na mikhuluko ya swatimali leyi nga riki enawini.
- ***Kongomisa eka nsivelo wa nkwetlembetano na xintshuxo***: Rhangisa swihumelerisiwa na maghinga lama sivelaka mikwetlembetano leyi nga ololoxiwaka."

SARS i rifumo ra rixaka; vufambisi bya khasitomo na xibalo lebyi tirhaka kahle i ribye ra yinhla eka xidemokirasi xa hina lexi hanyaka naswona xi fanele ku ka xi nga nyadziwi. SARS yi lava ku tiyisisa nhlayiseko wa nkarhi wo leha wa mali ya tiko hi ku sirhelela vuvekisi lebyi faneleke eka SARS, na ntiyisiso wa nseketelo hi swa timali. Ku suka eka vonelo ra swaxuma, SARS yi ta ya emahlweni yi koka rinoko, hluvukisa no hlayisa vatirhi lava lulameleke vumundzuku. Hi ta aka matimba ya benche ya vurhangeri ya SARS no sirhelela vutilawuri bya vandla.

Handle ka mbango wo tirhela wo tika, SARS yi langutela leswaku ku sungula ka ndzhendzheleko wa mpimo wa ntsakelo swi ta hlohlotella ntirhiso wa tirhiselo ra mali. Ndlandlamuxo lowu wu languteriwe ku fambisa nkulo wa ikhonomi no anamisa tshaku ra xibalo, leswi fikelerisaka eka xibalo xa bindzu lexi papamalaka, na mali ya tiko ya VAT. Ku engetela, masungulo ma sisitemepotombirhi ("Two-pot" system) ma languteriwile ku engetela tshaku ra xibalo eka nkarhi wo koma kumbe wa le xikarhi. 12 821 wa vatirhi va SARS, eka lava hi yisaka ku khensa eka vona, va ta ya emahlweni va tirha hi ku tinyiketela ku fikelela mpimaniso wa mali ya tiko leyi pimanisiweke tanihileswi swi vikiweke hi Holobye wa Timali.

Mayelana na vuxokoxoko hi xitalo, u komberiwa ku tihlanganisa na SARS hi ku tirhisa SARSMedia@sars.gov.za.